

מבט תורני על מאבק הנכים

זה חודשים רבים מתנהל מאבק מטעם ארגוני הנכים לשם שיפור במצבם הכלכלי. הדרישה המרכזית שלהם היא העלאה ניכרת של קצבת הנכות הבסיסית, העומדת כיום על כ-2300 ש"ח בלבד, והעמדתה על סכום השווה לשכר המינימום במשק, העומד על למעלה מ-5,000 ש"ח בחודש. במסגרת זו לא נוכל לתת תשובות מפורטות, מפני שהן תלויות בנתונים רבים שאינם מצויים בידינו, אבל בכל זאת נציג כאן עקרונות מנחים לקביעת מדיניות ראויה לאור התורה.

א. קצבת הנכות – בהסד או בזכות?

נקודת המוצא הראשונה של מאבק הנכים היא הטענה שיש לכל אדם זכות לקיום בכבוד, ועל כן המדינה חייבת לספק לו את האמצעים ההכרחיים לכך. אולם נראה כי 'שפת שיח' זו אינה עולה בקנה אחד עם הגישה היהודית. אכן התורה מצווה כל אדם מישראל לתת צדקה לעני 'די מחסורו אשר יחסר לו', ופשוט שסכום של 2,300 ש"ח בחודש לא מספיק לצרכיו המינימליים של אדם בדורנו, במיוחד אם הוא סובל מנכות. אולם ציווי זה לא נובע מ'זכות' של המקבל, אלא ממקום אחר. הרמב"ם (מורה הנבוכים ח"ג פנ"ג) מגדיר את המושג 'צדקה':

וּמַלְת צדקה, היא נגזרת מצדק, והוא היושר. והיושר הוא להגיע כל בעל חוק לחוקו, ולתת לכל נמצא מן הנמצאות כפי הראוי לו. ולפי הענין הראשון לא ייקראו בספרי הנבואה החוקים שאתה חייב בהם לזולתך כשתשלמם צדקה, כי כשתפרע לשכיר שכרו או תפרע חובך לא ייקרא צדקה, אבל החוקים הראויים עליך לזולתך מפני מעלות המידות, כרפואת מחץ כל לחוץ, ייקרא צדק... מצוות צדקה אינה חובה גמורה המחויבת מכוח הצדק המשפטי המוחלט, אלא יש בה משהו אמצעי בין חובה גמורה לבין רשות גמורה. מנקודת המבט של המקבל זהו מצב ביניים בין 'זכות' המגיעה לו בדין לבין 'לחם חסד' שיש השפלה בקבלתו. משמעות הדבר היא שהנזקק מקבל את מילוי מחסורו, לא מפני שיש לו זכות טבעית או משפטית לכך, אלא מפני שהוא ראוי מוסרית לכך מעצם היותו אחד מבריותיו של הקב"ה. החובה

1. יש להניח שתחושת השפלה זו נובעת בין השאר מן התפיסה הנוצרית של החסד, הניתן מתוך הרחמים הנכמרים למראה סבלו ומסכנותו של העני. תפיסת החסד היהודית, שאינה מופעלת נוכח מסכנות אלא מתוך תחושה חזקה של אחווה – הנובעת מן המכנה המשותף העמוק שבין הנותן למקבל, ממנו נובע גם בסיס משותף של ערך – יוצרת אצל המקבל חוויה אחרת, שיש בה הרבה יותר כבוד.

ההלכתית לתת צדקה מבוססת על שני דברים: האחד הוא ההכרה בכך שאותו אדם **ראוי** מוסרית לסיפוק של צרכיו, והאחר הוא תודעת **האחוה** שבין הנותן למקבל, שמכוחה נדרש מן האדם לגלות אכפתיות לגורלו של חברו. וכך כותב הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"י ה"ב):

וכל ישראל והנלווה עליהם **כאחים הם**, שנאמר: בנים אתם לה' א-להיכם; ואם לא ירחם האח על האח, מי ירחם עליו? ולמי עניי ישראל נושאים עיניהן? הלגויים ששונאים אותן ורודפים אחריהן?! הא אין עיניהן תלויות אלא **לאחיהן**. מתוך כך עלינו לראות כל יהודי (ובמידה רבה כל אדם) **כאח**, שיש לנו מחויבות כלפיו. ומאחר שהוא נברא בצלם א-להים, אנו מכירים בכך שהוא **ראוי** לאיכות חיים. הצירוף של ה'**אחות'** עם ה**ראויות** המוסרית הוא היוצר את ה'**אחריות'** של כל אדם מישראל כלפי מי שזקוק לעזרתו. מצוות צדקה הופכת את האחריות ואת המחויבות לזולת לחובה של ממש, אולם חובה זו לא מופנה כלפי הזולת, שכן לא ניתן לתבוע אותה מאיש, אלא היא חובה של האדם כלפי הקב"ה. וכך כותב הרש"ר הירש (בראשית יח, יט):

...משפט מציין מה שאדם יכול לדרוש מחברו בדין ובזכות עצמו; ואילו צדקה מציינת זכות שאינה קנויה לאדם מכוחו ומעצמו – אלא נתונה לו מאת ה', **זכות שאין הוא יכול לתבוע אותה מחבירו**, אבל יכול הוא **לצפות אליה בתוקף מצוות ה'**. משפט – כמשמעו, תביעה משפטית פשוטה; ואילו 'צדקה' – תביעת החסד המוטלת על האדם כחובה...

ומאחר שקצבאות הנכות אינן 'זכות' של הנכים שאותה הם יכולים לתבוע בדין, הדבר משאיר בידי מעצבי המדיניות מרחב של שיקול דעת בקביעת השיעור שלהן והתנאים לקבלתן.

ב. אחריות המדינה

נקודת מוצא שנייה של המאבק היא שהאחריות לגורלם של הנכים מוטלת על המדינה בלבד. בשאלה זו עסקנו בהרחבה במאמרנו 'צדקה ממלכתית במשנתו של אמו"ר הרב יעקב אריאל'². במאמר ניתן לראות שאין מקורות מפורשים לכך שהדאגה לעניים היא תפקידה של המלכות בישראל, וכל מקור המובא בסוגיה זו ניתן לפרשנות. לכן קשה לטעון שקצבאות הנכות הן חובה הלכתית המוטלת על המדינה. באותו מאמר הבאנו הוכחה לאחריותו של המלך בישראל לעסוק בצדקה מן הפסוקים ביחזקאל, פרק לד:

בן אדם, הינבא על רועי ישראל... את הנחלות לא חיזקתם ואת החולה לא ריפאתם ולנשברת לא חבשתם... כה אמר ה' א-להים... את האובדת אבקש... ולנשברת אחבוש ואת החולה אחזק...

2. אמונת עתיך 118, עמ' 151–161.

מכאן היה ניתן להסיק כי תפקידו של מלך בישראל הוא הדאגה לרווחתם של הנכים. אולם מדבריהם של כל הפרשנים³ עולה שתפקידו העיקרי של מלך ישראל הוא לדאוג לרמתה המוסרית של החברה ולשבור את זרוע הרשעים, ובכך יתוקן בעקיפין מצבם של העניים הסובלים מתגרת ידם. גם לא ניתן לראות את המדינה כמחויבת לספק להם אמצעי קיום בכבוד מכוח 'האמנה החברתית' העומדת בתשתיתה של המדינה המודרנית, מפני שמחויבות זו לא מעוגנת בחוקי המדינה ואף לא בנוהג המקובל בכל המדינות המתוקנות בעולם. אמנם יש גישות כאלה בין העוסקים במדע המדינה, וישנן מדינות שאף נוהגות להעניק קצבאות נכות נדיבות, אולם כל זמן שיש בכך עמימות, ובפועל ישנם דגמים שונים ומנוגדים של מדינות, נראה כי ההלכה תנקוט פרשנות מצמצמת של המחויבות לכך. אולם למרות כל זאת, נראה כי ראוי שהמדינה תיקח אחריות לסייע לנכים, וזאת משתי סיבות: (א) בהיותה מדינתו של העם היהודי, אשר תכונתו הטבעית היא רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים, טבעי הוא שערכים אלו יבואו לידי ביטוי גם במדיניותה. וכך כותב מרן הרב קוק ב'עין איה' (שבת ה, לה):

והנה, ע"י זכות אבות בא לנו הכוח המוסרי הכללי, שתוכנו הוא כללות המידות היותר טובות, הפועלות הנהגה ציבורית טובה מלאה חסד, משפט וצדקה...
(ב) ישנם מצבים שבהם הצדקה הממלכתית יעילה הרבה יותר מאשר צדקה המבוססת על עשייה אישית או קהילתית. על כך כותב הרב זצ"ל בעין איה" למסכת ברכות (ט, כד):
...בכל אופן שיתחדש בזמן מן הזמנים איזה אפשרות לנו לנהל את צדקותינו באופן היותר כללי – ומכל שכן בדרך אגד לאומי – שהמצוה עלינו בזאת גדולה מאוד. כי היחיד לא יכול בשום אופן לעשות את הדברים הגדולים שהרבים יכולים לפעול... וכל שכן בהיקבץ קשר לאומי, שיוכל לתקן עניינים רבים ולמנוע עוני ומחסור מרבים טרם תבואנה...

לא ניתן להסיק מדבריו שהעזרה לעניים היא תפקידה המהותי של המדינה, אולם כאשר מתברר שעזרה זו יכולה להינתן ביעילות רבה דווקא במסגרת ממלכתית, אזי זוהי הדרך הראויה למימוש של האחריות האישית המוטלת על כל אחד מן האזרחים. הדבר נכון ביתר שאת ביחס למדינה המודרנית, שאחד המאפיינים שלה הוא כוחה הרב בהיבטים רבים: מקצועיים, טכנולוגיים, ארגוניים וכלכליים – מול חולשתם של האזרחים; מאפיין זה הוביל בתהליך היסטורי להטלת תפקידים רבים על המדינה, אף שהם לא נתפסו בעבר כתפקידיו של המלך. אולם חשוב להדגיש כי האחריות הציבורית לסייע לחלשים לא נובעת מ'תורת המדינה', אלא מ'תורת האומה', הבוחרת לממש את הערבות ההדדית שבין בניה באמצעות הכלים המשוכללים העומדים לרשותה של מדינת הלאום.

3. ע'י רש"י, רד"ק, אברבנאל, מצודת דוד ומלבי"ם, יחזקאל לד.

ג. אחריותן של המשפחה ושל הקהילה

בתורה שבכתב, מצוות הצדקה מוטלת תמיד על האדם כפרט.⁴ התורה עצמה מלמדת כי מוטלת חובה מיוחדת על קרובי משפחתו של הנזקק, בהיות יחס ישר בין מידת הקרבה לבין עוצמתה של החובה. כך נאמר בפרשת בהר (ויקרא כה, כה): 'כי ימוך אחיך ומכר מאחוזתו, ובא גואלו הקרוב אליו וגאל את ממכר אחיו'. ובהמשך (פס' מח-מט): '...אחד מאחיו יגאלנו. או דודו או בן דודו יגאלנו או משאר בשרו ממשפחתו יגאלנו'. אחריותו של הציבור מתחילה רק במקום שבו הנזקק לא יכול להסתמך על עזרתם של בני משפחתו. עיקרון זה בא לידי ביטוי במסכת נדרים (סה ע"ב): 'כל הנופל, אינו נופל ליד גבאי תחילה'. ועל כך כותב הרא"ש (נדרים, שם):

כשהעני אדם, מוטל על הקרובים תחילה לפרנסו, עד שיעיינו הגבאין, אם אין סיפק ביד הקרובים, אז יפרנסוהו.

כך נפסק להלכה בנוגע לפדיון שבויים (שו"ע יו"ד סי' רנב סעי' יב):

האב חייב לפדות את הבן, אי אית ליה לאב ולית ליה לבן. הגה: וה"ה קרוב אחר, קרוב קרוב קודם, דלא כל הימנו שיעשירו עצמם ויטילו קרוביהם על הציבור.

וכך מובא גם בהלכות צדקה (שו"ע יו"ד סי' רנז סעי' ח):

עני שיש לו קרובים עשירים שיכולין לפרנסו – אין גבאי העיר חייבים לפרנסו, אף על גב דקרוביו ג"כ נותנים בכיס.

ועל פי זה פוסק 'ערוך השלחן' (סע' טז):

וגם ייזהר הגבאי שהעני שיש לו קרובים עשירים בעיר, שלא יתן לו מקופת הצדקה, אלא קרוביו יפרנסוהו. ואף על גב שהעשירים נותנים להקופה, מ"מ לא יתן לו מזה; דהקופה שייך לעניים שאין להם קרובים עשירים.

מכל המקורות הללו עולה שאין להטיל על המדינה את האחריות על עניים שיש בכוחם של בני משפחתם וקהילתם לפרנסם. אולם מאחר שהטיפול בנכים דורש משאבים יקרים, שבדרך כלל אינם מצויים בידי המשפחה והקהילה, מוטלת אחריות רבה גם על המדינה, המחזיקה בידה משאבים רבים וכלים מקצועיים וארגוניים משוכללים. עם זאת חשוב להדגיש כי אחריותה של המדינה לא באה להחליף את האחריות של המעגלים הקרובים, ובסופו של דבר, על האחריות להתחלק בין כלל הגורמים.⁵

ד. אחריות תקציבית

נקודת מוצא נוספת של מאבק הנכים היא שמאחר שלדעתם, סיפוק צרכיהם הוא חובה גמורה של המדינה, עליה לעשות זאת בכל תנאי, מבלי להביא בחשבון צרכים חיוניים של קבוצות נזקקות אחרות או אילוצים תקציביים. קשה לתת תשובה על השאלה מה צריך להיות משקלם של הצרכים החברתיים בתקציב המדינה לעומת צרכים אחרים ומה

4. ע"י שמות כב, כד; דברים יד, כח; שם טו, ז-יא.

5. ע"י רש"ר הירש דברים יד, ז.

צריך להיות סדר העדיפויות בין צרכים חברתיים שונים; אולם מלבד האחריות המוטלת על המדינה לדאוג בצורה שקולה לכל הזקוקים לעזרתה, מוטלת עליה האחריות לנהל את תקציבה באופן שקול ואחראי. את ההדרכה הזאת נותן הרמב"ם בסוף הל' ערכין וחרמין (פ"ח הי"ג):

לעולם לא יקדיש אדם ולא יחרים כל נכסיו. והעושה כן עובר על דעת הכתוב... אלא כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש, ויהיה כמו שציוו נביאים, מכלכל דבריו במשפט, בין בדברי תורה בין בדברי עולם. ייתכן שמוטל על המדינה אף להטיל מיסים נוספים כדי לממן את הגדלת הקצבאות; שכן אם כל אחד מן האזרחים מחויב במצוות צדקה, הרי שעל המדינה מוטלת החובה לכפות עליו את קיום המצווה גם בדרך זו; אלא שיש לשקול גם את המחירים שיש לכך.⁶

ה. השיבות של עבודה

אחריות רבה מוטלת על הנכה עצמו למצות את יכולותיו להתפרנס מיגיע כפיו, דבר שיש בו חשיבות עצומה גם לשמירה על בריאותו הנפשית ועל כבודו. הדבר בא לידי ביטוי בדברי חז"ל (נדרים מט ע"ב):

ר' יהודה, כד אזיל לבי מדרשא, שקיל גולפא על כתפיה, אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. רבי שמעון שקיל צנא על כתפיה, אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה. ועל כך כותב המהר"ל ב'דרך חיים' (פ"א מ"י):

...המלאכה נותנת לאדם כבוד... אל יחשוב אדם, כאשר עושה מלאכה, שדבר זה אינו כבודו... כי גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה, שלא יגיע לאדם ביזיון עד שיהיה צריך לבריות ויתבזה... והעושה מלאכה הוא מתעסק בכבודו. הדבר חשוב לא רק מבחינה פסיכולוגית, אלא גם מבחינה ערכית, כפי שהדריכו חז"ל (ב"ב ק"א) וכפי שפסק הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"י הי"ח-הי"ט):

לעולם ידחוק אדם עצמו ויתגלגל בצער ואל יצטרך לבריות ואל ישליך עצמו על הציבור, וכן ציוו חכמים ואמרו: עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות, ואפילו היה חכם ומכובד והעני – יעסוק באומנות ואפילו באומנות מנוולת ולא יצטרך לבריות, מוטב לפשוט עור בהמות נבלות ולא יאמר לעם: חכם גדול אני, כהן אני, פרנסוני... משמעות הדבר היא שגם אם הנכה אינו יכול לעבוד במקצוע שהוכשר אליו, עליו לקבל כל עבודה – גם אם אינה מתאימה לאופיו ולמעמדו החברתי, ומותר לו לקבל סיוע רק אם אין לו כל יכולת להשתכר בעצמו. לאידך גיסא יש לומר שהנחיה זו שנתנו חז"ל מופנה רק אל מקבלי הצדקה ולא אל הנותנים, ולכן אינה פוטרת את הציבור מלתת

6. (א) השפעת המס על הכלכלה בטווח הארוך ועל יכולת הסיוע לחלשים לאורך זמן. (ב) השפעת שיעורי המס על הנטייה להעלים מיסים. (ג) העלות השולית של המערכת לגביית המס (פקידי מס, חוקרי מס, רואי חשבון וכדו') ולחלוקת הכספים (פקידי ביטוח לאומי, חוקרים, עורכי דין מטעם הנכים וכדו').

לאדם כזה סיוע מזערי, אף שאין חובה לתת לו 'די מחסורו';⁷ ובאם הוא מוצא רק עבודה המשפילה אותו, יש לתת לו צדקה ככל עני אחר.⁸ חשיבותה של הפרנסה מעבודה באה לידי ביטוי גם בהלכות צדקה. וכך נאמר בגמרא (שבת סג ע"א):

גדול המלווה יותר מן העושה צדקה, ומטיל בכיס [רש"י: מעות ומלאי להשתכר בהם למחצית השכר] יותר מכולם.

ועל כך כותב המהר"ל בנתיב הצדקה (פרק ב):

כי הצדקה, יש עמה חיסרון, כי סוף סוף הוא חסרון המקבל, שצריך לקבל... אבל המטיל מלאי, שאין גנאי ופחיתות כלל למקבל, הוא יותר ויותר... ואת זה מפרט הרב קוק זצ"ל בעין אי"ה (ברכות ז, נג):

...שימצא מקום ליתן עבודה לעניי עם באופן שלא יאבדו את כבודם על ידי קבלתם נדבה וצדקה, ולא יגיע להם הפסד מוסרי על ידי הרגלים בלחם עצלות – אז ודאי יחרץ האדון למצוא... איזה מקום שאפשר למלא שמה בפועל חי הנהנה מיגיעו...

ברמה היישומית הדבר מחייב השקעה רבה בהכשרה מקצועית, בהכוונה מקצועית, בהנגשת מקומות עבודה, בעידוד להעסקת נכים במקומות שונים ואף ביצירה של מקומות עבודה מותאמים. לאידך גיסא יש לתת את הדעת כיצד לא ליצור 'מלכודת קצבאות', שתגרום לנכים המסוגלים לעבוד להימנע מעבודה כדי שלא לאבד את הזכאות שלהם לקצבה.⁹

1. אחריות הנכה על עצמו

מעבר לכל זה, התורה מעודדת את האדם לקחת אחריות על חייו ולא להיסמך על אחרים; ומי שיש לו מקורות אחרים להתפרנס מהם, אסור לו להטיל את עצמו על הציבור. וכך נאמר בגמרא (כתובות סח ע"א): 'המקבל צדקה ואין צריך לכך, סופו אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כך'. על כך מוסיף הרמב"ם, שם:

וכל מי שצריך ליטול וציער ודחק את השעה וחיה חיי צער כדי שלא יטריח על הציבור – אינו מת מן הזקנה עד שיפרנס אחרים משלו, ועליו ועל כל כיוצא בזה נאמר: ברוך הגבר אשר יבטח בה'.

7. ע'י במאמרו של הרב יהודה עמיחי 'מתנות עניים וצדקה לעני שאינו מוכן לעבוד', בספר 'וחי אחיך עמך', עמ' 159. ולדעתו אף שאין חובה לתת צדקה לעני שאינו מוכן לעבוד, יש חובה לתת לו מזונות מזעריים.

8. ע'י מה שכתב על כך הרב נפתלי בר אילן, 'נקדש בצדקה' עמ' 175–182.

9. הביטוח הלאומי פועל על פי נוסחת 'חוק לרון' הקובעת מעל איזה סכום שהנכה מרוויח מתחילים להפחית לו מן הקצבה ומהו שיעור ההפחתה בכל מצב. הנכים תובעים בין השאר לשנות את הנוסחה כך שיהיה להם כדאי יותר לעבוד, וטוענים שבמצב הקיים ישנו תמריץ שלילי ליציאה לעבודה, מפני שמעבר לשיעור מסוים, הנכה 'זוכה' לקיצוץ בקצבה שלו, כך שמכל שקל שהוא מרוויח נותר בידיו מעט יחסית.

לשם כך מוטל על הנכה להשתמש בכל המשאבים העומדים לרשותו – מכספי פיצויים שקיבל, מנכסים שצבר או מרווחי הון – לפני שייאלץ לקחת צדקה. על עיקרון זה כותב המהר"ל בחידושי אגדות (סנהדרין פא ע"א):

ואל אישה נידה לא קרב – שלא נהנה מקופה של צדקה. כי כמו שהאומנות נקרא אשת רעהו – לפי שהאומנות הוא מחיה לאדם כמו האישה שהיא עזרתו, כך נקרא קופה של צדקה אישה – שהיא מפרנסת האדם, רק שהוא מרוחק מן האדם, כמו הנידה שהיא מרוחקת ומסואבת היא, כך הוא קופה של צדקה. וכבר התבאר פעמים הרבה מאוד כי שלמות האדם בעצמו, ולא שיתלה בזולתו. וכך כותב גם הרב קוק זצ"ל (עין אי"ה ברכות ט, סד):

אחת מתכונות הנפש היקרות שבאדם היא הנטייה לעזר עצמי. כל אחד שנפשו בריאה מכיר איזה שפלות מנהמא דכיסופא ומכל טובה שבאה לו לא על ידי עזרתו העצמית והשתדלותו... צריכה להיות המידה הנכבדה של הבריחה מעזרת אחרים להיות תמיד רשומה... תהיה נפשו יקרה, וכבודו האנושי של ההתאמצות לעצמו מבלי צפות לעזרת אחרים – היא תשגבהו חיל... ההכנה המהירה ליתן מקום לעזרת הבריות... מביאה רפיון פנימי וכישלון, בהיותה מחלשת את כוח הכבוד הנפשי שהוכן למען טובת האדם וגבורתו הנפשית הנחוצה לו...

ז. קבלת קצבאות נכות בעזרת מצג שווא

חז"ל גינו בחריפות את מי שמתחזה לנכה כאשר יש ביכולתו לעבוד ולפרנס את עצמו, ואמרו (כתובות סח ע"א):

המסמא את עינו, והמצבה את בטנו, והמקפח את שוקו – אינו נפטר מן העולם עד שיבוא לידי כך.

ובלשונו של הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"י הי"ט):

כל מי שאינו צריך ליטול ומרמה את העם ונוטל – אינו מת מן הזקנה עד שיצטרך לבריות, והרי הוא בכלל ארור הגבר אשר יבטח באדם.

על כן יש לראות בחומרה הגשת תביעה לקצבת נכות תוך שימוש במצג שווא על מצבו הגופני והמנטלי של האדם, ומתוך כך מוטלת אחריות על הביטוח הלאומי לחשוף את הניסיונות להונות אותו בדרכים שונות.¹⁰

ה. נתינה מתוך אהווה

האחריות המוטלת לבדוק את הפונים לקבל קצבה אם אכן הם ראויים לה יוצרת בעיה יישומית קשה, שכן ההלכה מדגישה שעל הנתינה להיות בצורה נעימה, רגישה ומכבדת. וכך כותב הרמב"ם (הל' מתנ"ע פ"י ה"ד):

10. על החובה לבדוק כל מי שבא ליטול צדקה, עי' מה שכתב הרב נפתלי בר אילן, 'ונקדש בצדקה' עמ' 201–210. לדעתו יש לתת מענה לצרכים חיוניים ודחופים גם בלי בדיקה.

כל הנותן צדקה לעני בסבר פנים רעות ופניו כבושות בקרקע... איבד זכותו והפסידה, אלא נותן לו בסבר פנים יפות ובשמחה ומתאונן עמו על צרתו, שנאמר: אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון, ומדבר לו דברי תחנונים וניחומים, שנאמר: ולב אלמנה ארנין.

מכאן נובע שיש לבנות את המערכת המעניקה את הקצבאות כך שתהיה ידידותית לכל הפונים אליה, תוך מניעה מרבית של סיבוכים ביורוקרטיים, חשדנות מוגזמת, הימשכות של הליכים או יחס פורמליסטי ומנוכר. ודאי שיש למנוע מצב שבו הקושי להתמודד עם ההליכים ימנע מנכה לקבל את הסיוע שהוא ראוי לו. כאן נוצר קושי גדול: איך, מצד אחד, לנהל את מערך הקצבאות באחריות הראויה, כך שלא לתת צדקה למי שאינו ראוי לה, ומצד אחר לבצע את התהליך ברגישות האנושית הראויה, במיוחד כלפי אלה שמצבם הרגשי קשה בלאו הכי. עם זאת, לא יהיה נכון להסיר לחלוטין את מחסום הבושה מקבלת צדקה, על ידי הגדרת הקצבה כ'זכות' לכל דבר ועניין. ככל פתרון רדיקלי, הוא פותר בעיה אחת על ידי החלפתה בבעיה אחרת, הרסנית לא פחות, ואף יותר. חז"ל הציעו פתרונות נקודתיים לבעיה זו, כמו 'מתן בסתר', מבלי לשנות את ההגדרה של הנתנה מ'צדקה' ל'צדק'.

ט. אתגר היישום

כאשר הדברים באים לכלל יישום, ישנו מתח חריף בין הקטבים המשורטטים בעזרת העקרונות השונים שהבאנו.

הלב היהודי נוטה בטבעיות אחר הרצון לסייע לנכים לחיות בכבוד. מתוך כך יש מקום להטיל על המדינה אחריות כפולה:

1) לתת לכל נכה קצבה שתספק לו תנאי קיום הולמים בהתאם למצבו התפקודי ולמכלול הצרכים שלו.

2) לתת את הקצבה בתהליך ידידותי ומהיר בלי מכשולים ביורוקרטיים. מצד שני, לא ניתן להתעלם מן המחירים המוסריים שעלולים להיווצר כתוצאה מהגדלת הקצבאות:

1) עלינו להימנע מהכנסת אנשים ל'מלכודת קצבאות' שתגרום להם שלא לצאת לעבודה, ושילוב זה – של קצבאות גבוהות וקלות להשגה – יפגע בכך מאוד. כדי שיישאר תמריץ לעבוד, יהיה צורך להבטיח את המשך הקצבה גם למי שעובד, אבל אז נמצא שהמדינה נותנת קצבה למי שיכול להתקיים גם בלעדיה.

2) עקרונית, אדם שיש לו הון או מקורות הכנסה המספקים את צרכיו בכבוד – אסור לו להתפרנס מן הצדקה גם אם הוא נכה. אולם אם המדינה תשלים את החסר רק למי שלא דאג לעצמו מראש, תיפגע המוטיבציה של כל אדם לקחת אחריות על עצמו בזמן שהוא בריא: לחסוך ליום סגריר או לרכוש ביטוח הולם.

3) אם המדינה תיתן קצבה גבוהה למי שיש בסביבתו הקרובה – במשפחה או בקהילה – מי שיכול לעזור לו, הדבר יאפשר לסביבה להתנער מאחריותה הראשונית והטבעית כלפי הנכה.

לקצבאות נכות נדיבות ישנם גם מחירים כלכליים לא פשוטים:

1) אין בסיס לדרישה להעדיף דווקא העלאת של קצבאות הנכים על פני צרכים חיוניים אחרים, שערך האחווה מחייב לדאוג להם לא פחות מאשר לנכים.
2) ישנם כלכלנים הטוענים, לאחר חישוב העלות הכוללת של העלאת הקצבאות לאורך זמן, שזהו מחיר כלכלי שהמדינה תתקשה מאוד לעמוד בו. לכך יש להוסיף שהשקעת המדינה בנכים לא מסתכמת בקצבאות, ולצידן ישנן חבילות סיוע והטבות רבות – ישירות ועקיפות; ויש לראות את כל זה במבט כולל.

כפועל יוצא מכל זה, יש לתת את הדעת על בעיה נוספת, רב-מערכתית: יש להניח בוודאות כי קצבאות גבוהות תיצורנה תמריץ חזק לאנשים רבים לקבל הכרה כנכים ולקבל קצבה – כפרשנות מרחיבה של מצבים גבוליים ואף כמתחזים. תופעה זו היא פסולה מוסרית, ונוסף על כך תטיל על המדינה עול תקציבי כפול, באשר אנשים אלו גם ייפלטו משוק העבודה וגם יקבלו קצבאות גבוהות. כדי להתמודד עם בעיה זו, תגבר החשדנות כלפי כל מי שמבקש קצבה, והיחס לפונים יהיה גרוע בהתאם. הניסיון לפשט את ההליכים בהצבת קריטריונים קשיחים תגרום לנכים רבים 'ליפול בין הכיסאות' ולאבד את קצבתם. מאידך גיסא תהיה מוטיבציה חזקה לעורכי הדין להשיג הכרה בעבור לקוחותיהם, דבר שיגרום בתורו להימשכות ההליכים אצל כולם ולהזדקקות של כל נכה לליווי משפטי צמוד כדי לממש את הזכאות שלו. כל זה יגרום לכך שכל נכה יצטרך לעבור שבעת מדורי גיהנום לפני שיזכה לקבל את הקצבה שהוא ראוי לה; ומי שייפגע מכך יהיו דווקא הנכים הקשים היותר.

קושי נוסף יבוא מהקפדה יתרה על בדיקת המשאבים העומדים לרשות הנכה וקרובי משפחתו. מבחנים מדוקדקים באמצעות הליכים בירוקרטיים חשדניים ומתישים ייצרו סבך בירוקרטי נוסף שיפגע קשות בנכים.

מהי המסקנה הנובעת מכך? להפקיר את אחינו הנכים לסבלם ולגורלם, זהו דבר שאין הדעת סובלתו, ועם זאת נראה שהמחירים שיש לקצבאות גבוהות גם הם כבדים. על כן עלינו להכיר בכך שאין שום דרך להציג 'נוסחת פלאים' שתיתן מענה מושלם לצרכים המנוגדים העולים מתוך העקרונות שהצגנו במאמר. ההתנגשות בין כלל הצרכים היא בעיה מובנית בהתנהלות של מדינה מודרנית באשר היא, ולא ניתן להרחיב את המענה לצורך אחד מבלי לפגוע בצורך אחר. אולם בכל זאת ננסה לתת קריאת כיוון:
1) אכן נכון יהיה להגדיל את הקצבאות, אולם יש להשאיר פער ניכר בינו לבין שכר המינימום, כדי שתמיד ברמות השכר הנמוכות יהיה כדאי יותר לעבוד מאשר לקבל קצבה.

2) יש לתת עדיפות גבוהה בסיוע לנכים להשתלב בעבודה. כחלק מזה יש לנסח את החוק כך שיתאפשר לכל נכה להתפרנס מעבודה ולא לקזז ממנו חלק גדול מהקצבה

כשהוא עובד בשכר נמוך יחסית. כמו כן יש לאפשר לו לנסות להשתלב בעבודה, ובאם ייפלט ממנה כעבור זמן – לקבל הכרה מחודשת כנכה.

3) במקום קצבאות אוניברסליות הניתנות לכל נכה, יש להביא בחשבון את כלל הצרכים של הנכה לפי מצבו הייחודי, וכן לחשב את כלל המשאבים הכלכליים העומדים לרשותו ואת כלל ההטבות שהוא מקבל כדי לחשב את גודלה של הקצבה שיקבל.

4) מצד שני, הכרחי לפשט את ההגדרות של 'נכות' תוך מתן עדיפות לנכים קשים שנכותם היא חד-משמעית, וכן לפשט את ההליכים הבירוקרטיים ולעמוד על יחס מכבד וידידותי לכל פונה, כך שכל נכה יוכל לפנות אל הביטוח הלאומי ולקבל מענה מהיר מבלי להזדקק לעורכי דין ומבלי לעבור 'דרך' ייסורים' ממושכת ומתסכלת. לשם כך נדרש גם להוסיף תקנים של עובדים סוציאליים בקהילה שיסייעו לנכה להתמצא בהליכים הנדרשים ולעבור אותם בשלום ובמהירות.

5) ישנה סתירה מובנית בין שני הסעיפים הקודמים – הצורך להתאים את הקצבה למצב הייחודי של הנכה מכאן והצורך לפשט את ההליכים מכאן. המסקנה הנובעת מכך היא שהמערכת הממלכתית לא יכולה לתת מענה הולם לכל הנכים, ותמיד יימצאו נכים שצרכים חשובים שלהם לא יבואו על סיפוקם הראוי. מסיבה זו יש לראות את כל הגורמים בסביבתו של הנכה – משפחתו הרחבה, חבריו וקהילתו, וכן עמותות 'המגזר השלישי' – כנושאים באחריות לגורלו לא פחות מאשר המדינה. גורמים אלו, יש ביכולתם להכיר את הנכה באופן אישי ולעבוד איתו בגמישות מרבית וברגישות אנושית רבה, לפי מאפייניו הייחודיים. את האחריות הזאת יש להטמיע במערכת החינוך ולממש אותה בעזרת השקעת משאבים בעבודה קהילתית שתצור מסגרות לעזרה הדדית בכל קהילה וקהילה, וכן בין קהילות חזקות לחלשות.

סיכום

יישום של כל זה מחייב שינוי תודעתי עמוק של הגישה לעזרה שהחברה מעניקה לחברה, מתודעה של 'זכותי', 'מגיע לי' ו'זהו תפקידה של המדינה', לתודעה של 'אחווה' ושל 'אחריות': אחווה בין כל חלקי החברה ואחריות של כל אדם כלפי עצמו, ומכוחן – אחריות של כל אדם לסביבתו הקרובה והרחוקה לצד אחריותה של המדינה לכל אזרחיה.

